

XOQONIY SHIRVONIY QASIDALARDA RAMZLAR BADIYYATI

Jumayeva Kamola

TDSHU tadqiqotchisi

kamolajumaeva7@gmail.com

Annotatsiya: Xoqoniy Shirvoniyning qasidaları o'zining sarmazmunligi, ayniqsa ramzlarga boyligi bilan alohida ahamiyatga ega. Shoirning qasidaları tadqiqotga tortilar ekan, ularda razmlarning munosabati alohida mavqega ega ekanligi ko'zga tashlandi. Shuning uchun ushbu maqolada Xoqoniy Shirvoni qasidalaridagi ramzlar tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: Xoqoniy Shirvoni, devon, qasida, ramz, timsol, badiyyat.

Fors tilida ijod etgan adiblar o'zlarining benazir ijodi bilan fors adabiyotining umumjahon xalqlari orasida yoyilishiga, asrlar davomida bu adabiyotning gullab yashanab, rivojlanishiga o'z hissalarini qo'shganlar. Forsiyzabon shoirlar ijodidagi jozibadorlikni ta'minlab turgan jihatlardan biri ramzlar bo'lgan. Shu jumladan, Xoqoniy Shirvoniyning ijodi, ayniqsa uning qasidaları bundan xoli emas.

Xoqoniy Shirvoni qasidalaridagi ramzlarni tadqiq etish nafaqat ularning badiiy ifodasi, tasvir usuli, balki mazmun mohiyati, g'oyaviy ahamiyati va shoir ma'naviy olamini tushunishda yordam berdi.

Shoir dunyoqarashining takomillashishida diniy va dunyoviy ilmlarning ta'siri katta bo'lganligi ko'zga tashlandi. Qasidalar tarjima va tahlil qilish chog'ida shoir bu ilmlarning ta'sirini yetarli darajada ko'rsatib berganligi kuzatildi. Qasidalarda diniy shaxslar hayoti, ular bilan bog'liq hikoya va voqealarga talmeh va tazmin qilgan. Bu orqali shoir qalb kechinmalarini ta'sirli ifoda etib qolmay, qasidaning mazmunini boyitganligi ma'lum bo'ldi.

Xoqoniy Shirvoni qasidalarida nomi ko'p zikr etilgan va o'ziga xos ramziy ma'no kashf etgan diniy timsollardan biri Yusuf (a.s)dir. U Qur'oni Karimda ismi keltirilgan payg'ambarlardan biri bo'lib, Yaqub (a.s)ning o'g'li va Qur'ondagi bir sura uning ismi bilan nomlangan. Mumtoz adabiyotda Yusuf obrazining alohida

o'rni bor. Xoqoniy Shirvoniy qasidalarini yaqindan o'rganilib, tarjima qilinar ekan Yusuf uch xil razmda namoyon bo'lganligi kuzatildi. Birinchi, qasidalarda Yusuf timsoli - go'zallik ramzida namoyon bo'lgan. Jumladan,

۱۷. حسن یوسف را حسد بردند مشتى ناسپاس قول احمد را خطا خواندند جمعى ناسزا¹

17. *Yusuf husniga hasad qildilar noshukur mushtumzo'rlar,*
Ahmad so'zini xato o'qidilar tamom ila dashnom etdilar

Yoki:

۶۹. مريم طبعش نکاح یسف وصف تو بست مريمى با حسن یوسف نى چو یوسف کمبها²

69. *Bog'ladi sening vasfing Maryam (pok) ta'bli Yusuf nikohi,*
Maryam Yusuf (go'zal) husni ila Yusufdek kambaho emas.

Yuqorida keltirilgan birinchi bayt “Faxriya va hasadchilarning ayblash” ikkinchi bayt esa “این قصیده را ارتجالا در مدح شروان شاه – Bu qasida Shirvonshoh Manuchehr madhida va ov maydoni va Boqoloni inshootining qurilishi haqida yozilgan” deb nomlangan qasidalaridan olingan. Har ikki baytda kelgan Yusuf timsoli – go'zallik ramzida kelgan.

Ikkinchi, qasidalarda Yusuf – ayriliq, hijron ramzida gavdalangan. Bunday paytda “balo, choh, kun” istilohlari Yusuf nomi bilan birga qo'llanilgan va shoir “Yusuf balosi, Yusuf chohi, Yusuf kuni” birliklarini keltirish orqali ayriliq va hijron kuniga murojaat etagani kuzatildi. Jumladan,

۴۵. ای برادر بلای یوسف نیز از نفاق برادران برخاست³

45. *Ey birodar Yusuf balosi ham*

¹ خاقانی شروانی. دیوان. – تهران، ۱۳۷۵. – ص. ۱۴.

² خاقانی شروانی. دیوان. – تهران، ۱۳۷۵. – ص. ۲۱.

³ O'sha manba. – B. 49.

Yoki:

۳۶. همه شب های غم آبتن روز طرب است یوسف روز، به چاه شب یلدا بیند⁴

36. Qayg'uli tunlarining hammasi(da) homilador kun xursanddir,
Yusuf kuni(ni), Yaldo tunning chohiga ko'rsinlar.

Yuqoridagi birinchi bayt “در شکایت از زندان – Zindondan shikoyat”; ikkinchi bayt این قصیده را حرز الحجاز خوانند در کعبه علیا انشاء کرده و بر بالین مقدس پیغمبر اکرم صلوات “nomli qasidadan olindi. Har ikki baytda qalamga olingan Yusuf obrazi hijron va ayriliq ramzini ifodalagan. Yusuf balosi va Yusuf kuni birikmalari shoirning asosiy fikrini namoyon etuvchi vositalar bo'lgan.

Uchinchi, Xoqoniy Shirvoniy qasidalarida Yusuf – oshiq ramzida namoyon bo'lgan. Jumladan,

۵. هست به معیار عشق گوهر تو کم عیار هست به بازار دل یوسف تو کم بها⁵

Ishqning o'lchovi bor gavharingning sifati past,
Ko'ngil bozorida Yusufing kam bahodir.

Yuqoridagi bayt “در صفت عشق و مدح شیخ الاسلام ناصر الدین ابراهیم” deb nomlangan qasidadan olindi. Ushbu baytda Yusuf – oshiq ramzida kelgan. Baytda shoirning badiiy mahorati o'ziga xos noodatiy va go'zal tarzda ifodalangan. Shoir nazdida ishqning o'lchovi bor va ko'ngil bozorida Yusufdek oshiq bo'lsada kam, u o'z bahosida emas. Bunday badiiy tasvir orqali shoir oshiqlikning imkoniyati va darajasini oshirib, oshiq bo'lsang oshiqliging Yusuf oshiqligidan-da oshsin degan g'oyani ilgari surmoqda.

⁴ O'sha manba. – B. 61.

⁵ خاقانی شروانی. دیوان. – تهران، ۱۳۷۵. ص. ۲۶.

Muso (a.s)ning nomi Qur’onda ham, hadisda ham zikr etilgan, u qissalari ibrat sifatida namoyon bo’lgan payg’ambarlardan biridir. Xoqoniy Shirvoni qasidalarida Muso afsonaviy Xizr nomi bilan birga kelgani tez-tez ko’zga tashlanadi. Xizr - diniy – mifologik shaxslardan biri. Afsonalarga ko’ra u tiriklik suvini izlab topgan va uni ichib boqiy hayotga yetishgan⁶. Tasavvufshunos olim Ibrohim Haqqul “Xizr haqidagi qarashlar turlicha, ba’zi olimlar oshiqqlarning homiysi, ...boshqalari qiyin va mushkul holatlarda yordam beruvchi homiy, xaloskor siymosida yozma adabiyotdan o’rin olgan”⁷ deydi. Xoqoniy Shirvoni qasidalarda Muso va Xizr obrazini birga keltirish orqali ular orasida kechgan voqeaga ishora qiladi. Xususan,

۱۶. ببين كه كوكبه عمر خضر وار تو باز مانده چو موسى به تيه خوف و رجا^۸
گذشت

16. *O’tib ketdi Hizrdek umr yulduzi, ko’rginki,*

Xavfu-rijo sahosida Musodek yana qolgansan.

Ushbu bayt “Pand-u nasihat va buyuk payg’ambar madhida” nomli qasidadan olindi. Baytda Qur’oni karimning “Kahf” surasi 60-82 oyatlarida tilga olingan Muso alayhissalom va Ollohning solih bir bandasi haqidagi qissaga ishora qilinmoqda. Bu qissa yigirma uch oyatdan iborat bo’lib, Imom Buxoriyning “Jome’ as-sahih” kitobida kelgan rivoyatlarda, solih banda Xizr alayhissalom ekanligi aytilgan. Ushbu voqeaning qisqacha tafsiloti quyidagicha: Kunlarning birida Muso (a.s)dan “Ollohning eng bilag’on quli kimdir?” – deb so’radilar. Muso (a.s) o’ylab o’tirmasdan “Menman” deb javob berdilar. Bu o’rinda Muso (a.s) “Olloh buni bilar” deyishi kerak edi. Shunda Olloh taolo vahiy yuborib, Muso (a.s) qalbida “Ey, Muso, mening sendan ham bilimdon qulim bor” – degan so’zlarni joylaydi. Biroz Fursat o’tib, Olloh va Muso (a.s)

⁶ Хаққул И. Ўзбек тасаввуф шеърятининг шаклланиши ва тарақиёти (ғоявийлик, издошлик, образлар олами): Дис. ... Филол. фан.док. – Тошкент, 1995. – В. 194.

⁷ Хаққул И. Ўзбек тасаввуф шеърятининг шаклланиши ва тарақиёти (ғоявийлик, издошлик, образлар олами): Дис. ... Филол. фан.док. – Тошкент, 1995. – В. 195.

⁸ خاقانی شروانی. دیوان. – تهران، ۱۳۷۵. – ص. ۵.

o'rtasida suhbat bo'lgach Muso (a.s) "O'sha bilimdon kishi kim? Uni qanday izlab topaman?" deganida Olloh u zot bilan qanday uchrashishini aytadi. Muso (a.s) Xizr bilan uchrashib undan o'zi bilmagan bilimlarni o'rganishi adabiyotda ibratli voqea sifatida kirgan. Xoqoniy Shirvoniy ham yuqoridagi baytda xuddi shu voqeaga ishora qilgan. Yuqoridagi bayda Muso (a.s) shaxsi bilmaganni izlab topuvchi va o'rganuvchi kishi ramzida, Xizr esa o'zi bilganlarini o'rgatuvchi murabbiy va mushkulini oson qiluvchi xaloskor ramzida gavdalangan.

“ در ستایش ابوالمظفر جلال الدین شروان شاه – Abulmuzaffar Jaloliddin Shirvonshoh madhida” nomli qasidada shoir mamduhni madh etar ekan baxt-iqbolining Xizr suvidan ichgan, ya'ni tiriklik va abadiylik suvidan ichgan deya mubolag'a qiladi. Jumladan,

۲۶. اقبال تو کاب خضر خورده است دل داده نهنگ خنجران را⁹

26. *Iqboling Xizr suvidan ichgandir,*

Ko'ngil bergan nahang xanjarlarga.

Sulaymon (a.s) Dovud (a.s)ning o'g'li bo'lib, u ham podshoh, ham payg'ambar bo'lgan. Olloh ularning har ikkisiga payg'ambarlik ato etgan. Xoqoniy Shirvoniy qasidalarida Sulaymon obrazi - oqil va adolatli shoh ramzida kelgan.

۲۸. بلقیس بانوان و سلیمان شه اخستان من هدهدی که عقل به من افتخار کرد¹⁰

28. *Bonu (sulton xonim) Bilqis va shoh Axsatan Sulaymondir,*

Men bir hudhud ki aql men-la iftixor etdi.

Yuqoridagi bayt “Axsatan – در ستایش صفوة الدین بانوی شروان شاه اخستان” Shirvonshoh ayoli Safvatdin madhida” deb nomlangan qasidadan olindi. Baytda Qur'oni karimning “Naml” (chumoli) surasiga ishora qilinmoqda. Ushbu surada Sulaymon (a.s) va Sabo mamlakatining malikasi Bilqis orasidagi voqealar tasvirlanadi. Baytda Xoqoniy Shirvoniy Shoh Axsatanni Sulaymonga, malikani Bilqisga o'zini esa Hudhudga tashbih qilgan. Baytda hudhud qushi - ziyrak, dono

⁹ خاقانی شروانی. دیوان. – تهران، ۱۳۷۵. – ص. ۲۵.

¹⁰ O'sha manba. – B. 104.

yo‘lboshchi ramzida namoyon bo‘lgan. Shoir Shirvonshoh Axsatanni Sulaymon (a.s) o‘xshatish orqali uning adolatli va oqil shoh bo‘lganligiga ishora qilmoqda.

Iso (a.s) Qur’oni karimda nomi kelgan va u yahudiylarning so‘ngi payg‘ambari. Iso (a.s)ning ikki laqabi bor. Biri “Masih bo‘lsa, ikkinchisi “Ruhul Quds” laqabidir. Xoqoniy Shirvoniy qasidalarida nafaqat Iso (a.s)ni balki laqablari ham ko‘p tilga olinadi. Mumtoz adabiyotda Iso (a.s) obrazi xastalarni davolovchi hakim ramzida, o‘liklarni tiriltirguvchi kishi ramzdida yod etiladi. Jumladan,

۱۶. عازر ثانی منم یافته از وی حیات عیسی دلها وی است داده تتم را شفا¹¹

16. *Unda hayot topgan menman ikkinchi Ozor¹²,
Tanimga shifo bergan Iso uning qalbidir.*

Yuridagi bayt “در صفت عشق و مدح شیخ الاسلام ناصر الدین ابراهیم – Ishq xususida va Shayx ul-Islom Nosiriddin Ibrohim madhida” nomli qasidadan olindi. Baytda Iso (a.s) obrazi dardmandarga shifo berguvchi hakim ramzida namoyon bo‘lgan.

Shuningdek, Xoqoniy Shirvoniy qasidalarida islom dinida ko‘pchilik ayollarga ibrat va hayoti misol bo‘ladigan ayollar obrazi ham ko‘zga tashlanadi. Jumladan, Ibrohim (a.s)ning ayoli Sora, Iso (a.s)ning volidasi Maryam, Firavnning ayoli Osiyo, Muhammad (s.a.v)ning ayoli Xadicha va boshqalar. Quyida ularning ayrimlari tahlilga tortildi:

۲۹. روح القدس آن صفا کز او دید از مریم پاک جان ندیده است¹³

29. *Ko‘rdi undan ki u pok Ruhul Quds,
Maryamdan pok jon ko‘rmagan.*

Yoki:

۶۰. چه بود آن نطق عیسی وقت میلاد چه بود آن صور مریم وقت اصفا¹⁴

¹¹ خاقانی شروانی. دیوان. – تهران، ۱۳۷۵. – ص. ۲۸.

¹² Iso (a.s)ning ikkinchi nomi

¹³ O‘sha manba. – B. 50.

¹⁴ O‘sha manba. – B. 17.

60. Ne edi Isoning u nutqi milod vaqtida,

Ne edi Maryamning u suri go 'zallik vaqtida.

Yuqoridagi bayt – Xibs va asirlikdan shikoyatda va Rum azizi Azoudavla Qaysar madhida ” nomli qasidadan olindi. Baytda Maryam timsoli – poklik ramzida namoyon bo‘lgan.

۱۹. هست آسیه به زهد و زلیخا به ملک از آنک / تسلیم مصر و قاهره بر قهرمان اوست¹⁵

19. Bordir Osiyo zohidlikda-yu Zulayxo podshohlikda va undan,
Misr taslim bo 'lishi-yu Qohira qahramonlikda.

Yoki:

۵۲. ای ساره صفات و آسیه زهد / کس چون تو زبید هسان ندیده است¹⁶

52. U Sora sifat-u Osiyo zohid,

Kimsa sendek go 'zal ko 'rmagan.

Yuqoridagi baytlar – Shirvonshoh Safvatdin Bonu madhida” nomli qasidadan olindi. Baytda “Sora – sabr”, “Osiyo – zohid va fidokorlik” ramzida namoyon bo‘lgan.

۲۱. آن خدیجه است کز سعادت بخت / مال و جان بر پیمبر افشانده است¹⁷

21. U Xadichadir ki baxt-u saodatdan,

Mol-u nonni payg 'ambarga hadya etgan.

Yuqoridagi bayt – Shirvonshoh Safvatdin Bonu madhida” nomli qasidadan olindi. Ma'lumki, Muhammad (s.a.v)ning ayoli tijorat bilan shug'ullangan obro' -e'tiborli boy ayol bo‘lgan. Manbalarda “Xadicha

¹⁵ خاقانی شروانی. دیوان. – تهران، ۱۳۷۵. – ص. ۵۳.

¹⁶ O'sha manba. – B. 51.

¹⁷ O'sha manba. – B. 56.

(r.a) oliyhimmat, saxovatpesha va mehr shafqatli ayol sifatida tilga olinadi”¹⁸.

Tahlilga tortilgan baytda Xadicha obrazi saxovatli ayol ramzida namoyon bo‘lgan.

Xoqoniy Shirvoniy qasida baytlarida birgina diniy shaxs nomini keltirish orqali u bilan bog‘liq butun voqelikni eslaydi. Shoir baytlarda diniy timsollarga talmeh, tazmin, iqtibos qilish orqali lirik qahramonga xos sifatlarga ramziy tarzda ishora qiladi.

Xulosa qilib aytganda, Qasidalarining badiiy go‘zalligini ta’minlab unga zeb berib turgan vositalardan biri ramzlardir. Shoir qasida baytlarida payg‘ambar (s.a.v), anbiyo, diniy shaxs va islom tarixida hayoti ibrat bo‘ladigan ayollar nomi, laqabi, ular bilan bog‘liq tarixga talmeh va tazmin qilgan. Natijada baytlarning ta’sir darajasi oshib, ularga ramziy ma’no yuklagan. Xoqoniy Shirvoniy qasidalarida “Yusuf – go‘zallik, oshiq va hijron”, “Muso- bilmaganni izlab topuvchi va o‘rganuvchi kishi”, “Xizr – xaloskor, umrboqiylik”, “Sulaymon – adolatli shoh”, “Iso – hakim va jon ato etguvchi”, “Maryam -poklik”, “Sora – sabr”, “Osiyo – zohid”, “Xadicha – saxovat” ramzida namoyon bo‘lgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. خاقانی شروانی. دیوان. – تهران، ۱۳۷۵.
2. Ҳоҷиаҳмедов А. Мумтоз бадиият малоҳати. – Тошкент, 1999.
3. Ҳаққул И. Ўзбек тасаввуф шеърятининг шаклланиши ва тарақиёти (ғоявийлик, издошлик, образлар олами): Дис. ... Филол. фан.док. – Тошкент, 1995.
4. Muhiddinov A. Xadicha onamizning Islom olamida tutgan o‘rni. (online maqola)
<https://sammuslim.uz/oz/articles/actual/xadicha-onamizning-islom-olamida-tutgan-orni>
5. Muhiddinov A. Xadicha onamizning Islom olamida tutgan o‘rni. (online maqola)

¹⁸ Muhiddinov A. Xadicha onamizning Islom olamida tutgan o‘rni. (online maqola)
<https://sammuslim.uz/oz/articles/actual/xadicha-onamizning-islom-olamida-tutgan-orni>

<https://sammuslim.uz/oz/articles/actual/xadicha-onamizning-islom-olamida-tutgan-orni>